

УДК 342.4

Н. Єфремова,кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ДОБИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (СЕРЕДИНА XVI СТ. – 1648 Р.)

У сучасному державно-правовому дискурсі конституціоналізм розглядається як багатогранне явище. Як відомо, він належить до фундаментальних цінностей світової культури, а уявлення про нього розвивались у різних країнах неоднаково. Варто зауважити, що ідеї конституційної, тобто обмеженої, монархії набули популярності в Європі приблизно у XVIII ст. Це підштовхувало мислителів до вивчення досвіду республіканських переваг античних міст-держав, причин народних повстань у Європі та проблем, пов'язаних із королівським деспотизмом. Отже, цілком очевидним є той факт, що теоретичні витоки сучасного конституціоналізму закладались у юридико-правових, філософських, історичних і культурологічних поглядах мислителів минулого [1, с. 9].

Конституціоналізм – це одна з найбільш уживаних категорій у науці конституційного права, що використовується для статусних характеристик держави та способів організації державної влади щодо української й зарубіжної конституційно-правової практики. Як політико-правова категорія та доктринальне вчення він з'являється після виникнення політико-правових ідей конституційного характеру, перших конституцій, утвердження конституційної держави. Конституціоналізм є нерозривно пов'язаним і прямо похідним від конституції держави й панівних конституційних ідей. Вважається, що як явище світової політичної та правової культури він остаточно сформувався під час переходу від традиційного доіндустріального суспільства [2, с. 5]. Сьогодні він обіймає теорію конститу-

ції, історію й практику конституційного розвитку тієї чи іншої країни, групи країн.

Український правознавець В. Шаповал переконує: «Конституціоналізм – це передусім політико-правова ідеологія, інтелектуальні узагальнення, призначенні певному етапу історичного розвитку. Водночас конституціоналізм нерідко сприймають як суспільно-політичний рух, спрямований на реалізацію відповідних ідей. Конституціоналізм також розглядають як державне правління в широкому сенсі (управління державними справами), обмежене за змістом конституції. Таке трактування конституціоналізму має традицію: його пов'язують із досвідом обмеженої монархії XVII – XVIII ст. і навіть більш давніх часів» [3, с. 26].

На нашу думку, у загальнотеоретичному розумінні конституціоналізм можна охарактеризувати як багатовікове напрацювання людства, що не має чіткого формального визначення. Ця складна концепція й доктрина ґрунтується не стільки на законодавчих приписах, скільки на довготривалому історичному досвіді та культурно-політичній спадщині боротьби народів за обмеження як абсолютистської влади монарха, так і сваволі державної влади. Отже, традиції конституціоналізму мають давню історію. Тому конституціоналізм як філософсько-правове явище має два виміри: описовий (descriptive) і приписовий (prescriptive). Професор Г. Каспер стверджує, що в описовому сенсі конституціоналізм стосується переважно історичної боротьби за конституційне визнання прав, свободи й привілеїв, а в

приписовому (установчому – *Н. Є.*) сенсі його значення включає всі ті характеристики організації державної влади, які розглядаються як невід'ємні елементи конституції [4, с. 473].

Безумовно, процес формування загальних цінностей конституціоналізму пройшов у своєму розвитку не один етап. Так, на думку російського правознавця В. Чиркіна, таких етапів три. Перший охоплює період із появи перших писаних конституцій США, Франції та Польщі до Першої світової війни. Другий етап пов'язується з впливом ідеології марксизму, немарксистської соціал-демократії та конституцій країн тоталітарного соціалізму. Третій – сучасний – етап пов'язується з крахом авторитарного соціалізму в СРСР і деяких державах Європи та Азії [5, с. 9].

На наше переконання, витоки українського конституціоналізму необхідно шукати в історії розвитку конституційно-правових доктрин, які з'являлись на українських землях Великого князівства Литовського та Першої Речі Посполитої. Процеси їх появи, розвитку й подальшої трансформації, як і доля національної державності, ніколи не були простими. Головна проблема при цьому пов'язується з тим, що українські землі тривалий час знаходились під владою різних держав, що впливало на процес формування політико-правових поглядів українців. Варто також зауважити, що державність – це стан не лише держави, а й суспільства в конкретний історичний період, якісна характеристика його елементів. Вона включає в себе інституції як держави, так і громадянського суспільства, яке перебуває на стадії формування.

Ми згодні з думкою професора М. Орзіха, що український конституціоналізм належить до тих явищ, які виникли набагато раніше, ніж сформувалося їх розуміння, проте в сучасній науці існує позиція, що в український «правовий ґрунт» їх було перенесено винятково із чужорідної соціально-політичної та правової реалії [6, с. 109]. У зв'язку із цим варто зазначити, що особливість зародження українського конституціоналізму

в Київській Русі, а потім його розвитку у Великому князівстві Литовському й Речі Посполитій полягала в тому, що він формувався в складних умовах зовнішньої та внутрішньої політичної боротьби, насамперед в умовах відсутності власної незалежної держави.

Водночас димало питань з історії української державності, у тому числі в аспекті конституціоналізму, залишаються недостатньо дослідженими. Саме така ситуація, власне, підштовхнула нас до розгляду витоків та особливостей формування філософсько-правових поглядів українських громадських і політичних діячів доби Речі Посполитої.

Період дослідження було обрано не випадково. Він припадає на важкий час випробувань українського народу, коли Річ Посполита ліквідувала залишки української державності шляхом укладення Люблінської унії. Однак саме тоді в осередку українського народу посилювалась боротьба за збереження самоідентифікації, свободи й потреби відродження української державності.

Серед сучасних українських дослідників, які займались вивченням витоків і розвитку ідеї відродження української державності за Першої Речі Посполитої, можна назвати таких науковців, як П. Стецюк, О. Мироненко, Б. Тищик, З. Когут, В. Нічик, В. Шевчук, Н. Яковенко та інші. Проте дослідження цього періоду є неповними й досить дискусійними.

Торкаючись питання відродження української державності в XVII ст., стикаємось із проблемою теоретичного обґрунтування процесу формування української нації та появи національної держави на теренах Європи доби Просвітництва. При цьому необхідно сказати, що вже протягом двох століть триває наукова дискусія навколо питань, чим є нація, що складає її основу, що являє собою національна держава та де варто шукати її витоків. Звичайно, у літературі можна зустріти згадку про два основні підходи щодо визначення цих питань. Перший із них засновуєть-

ся на примордіалізмі, другий – на конструктивізмі. Прихильники зазначених підходів займають протилежні позиції з базових питань: коли виникла нація та в яких наукових термінах її можна описати.

Так, примордіалісти вважають, що нації можна знайти в усіх історичних періодах, тоді як конструктивісти вважають, що виникнення націй сталось у конкретному періоді, а саме під час виникнення національної держави (XVI – XVII ст. – Н. Є.). При цьому примордіалісти не відкидають такий факт і вважають, що національні держави з'явилися наприкінці XIX ст. [7, с. 109]. Зазначена дискусія сприяла виникненню великої кількості концепцій щодо особливостей, строків та етапів формування національних держав у Європі. Серед них особливу увагу викликає концепція М. Хроха, яку можна сформулювати як концепт «національні держави є наслідком діяльності національних рухів». У цілісному вигляді його концепція представлена в роботі «От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе» [8].

Для М. Хроха принципи відмінності у формуванні національних держав у різних частинах Європи містились не стільки в часі, скільки в засобах отримання нового типу державності. Учений вважав, що рушійною силою становлення національних держав у Центральній і Східній Європі є національні рушення. Він визначав націю як велику соціальну групу, об'єднану не однією, а низкою комбінацій декількох видів об'єктивних відносин (економічних, політичних, мовних, культурних, релігійних, географічних, історичних) та їх суб'єктивним відображенням у колективній свідомості. На думку науковця, початком національного будівництва в Центральній і Східній Європі варто вважати момент, коли окремі групи в межах недомінантної етнічної спільноти почали обговорювати етнічну приналежність та сприймати її з позиції перетворення в майбутньому

на повноцінну націю. Він визначив три основні фази розвитку національних рушень за позначками «А», «Б», «В» [8, с. 124–125].

У фазі «А», на переконання М. Хроха, відбувався процес посилення вичення мовних, культурних, історичних рис етнічної спільноти. Така діяльність «дослідників-ерудитів» дозволяла закласти основу для поступового формування «національної ідентичності». У фазі «Б» відбувалось перетворення наукових інтересів на політичну програму. Ключовими причинами цієї фази вчений називав соціальну або політичну кризу старого ладу, конфлікти між різними впливовими групами населення, які накладались на мовні чи релігійні відмінності. У фазі «В» соціальні рушення ставали масовими завдяки тому, що велика частина населення починала надавати особливе значення своїй національній приналежності.

Запропонована М. Хрохом концепція дозволяє краще зрозуміти причину того, що в окремих випадках поява національних ідеологій і прагнень привела до отримання значної політичної автономії, а іноді й до формування національної держави. У цілому ж за допомогою концепції М. Хроха можна прослідкувати за процесами формування української нації та генезою української державницької ідеї кінця XVI – середини XVII ст.

Як відомо, Річ Посполита, створена на підставі Люблінської унії 1569 р., юридично об'єднала Велике князівство Литовське та Польщу в єдину державу з виборним монархом на чолі. Водночас унія заклала основи державного ладу Речі Посполитої. Загалом він був копією державного ладу Польської держави, виробленого в XIV – XVI ст. Однак унія вироблялась як союз двох народів (польського й литовського), тобто політичні права для українського народу в ній не передбачались. Отже, із залишками української державності було покінчено.

В останній чверті XVI – першій половині XVII ст. відбулися зміни в спів-

відношенні політичних сил Польського королівства. Запал реформаторства зосереджувався на прагненні обмежити королівську владу, підпорядкувати державне управління сейму, перетворивши короля й вищих посадовців на виконавців політики магнатів. Проте екекуційності не подбали належним чином про правову основу діяльності сейму. А в ньому все чіткіше проявлялися такі риси, які визначали слабкість цього інституту, наприклад, обмеження повноважень послів інструкціями сеймиків, не встановлений докладно регламент засідань тощо [9, с. 130].

Стабілізації політичної ситуації в державі заважали також відверта політична боротьба литовської аристократії, яка частково відобразилась у тексті Статуту 1588 р., і посилення процесу примусової колонізації українського народу. Однак у той період серед українського етносу почали виникати прагнення до політичного самоусвідомлення, яке знайшло відображення в тогочасній літературі у вигляді патріотичних передмов, присвят і післямов до видань кінця XVI – початку XVII ст., у великих поетичних творах, епіграмах, віршах на герби та старожитні клейноди. Саме там з'являлися звертання до історичної пам'яті народу про могутню державу давніх русичів, її військові перемоги князівських часів, духовних подвижників і церковні святині. Потреба в політичній консолідації за умов національно-визвольних змагань приводила до героїзації минулого, глибшого усвідомлення його зв'язку з тогочасністю та історичною перспективою.

Ідеї відродження в козацтві слави стародавніх русичів, особливо політичної самодостатності Русі, наявні в багатьох творах XVI – XVII ст. Розгорнутий аналіз різноманітних жанрів літератури цієї доби з позиції відображення в ній державотворчих ідей і концепцій здійснив В. Шевчук. Зокрема, він стверджував, що ще автор «Роксоланії» (1584 р.) С. Кленович, розглядаючи Україну як етнотериторіальний простір, вважав самодостатнім недержавний на-

род, який колись мав власну державу [10, с. 23–25].

Часто ідеї українського патріотизму відображались у творах, написаних польською або латинською мовами. Так, українська тема виразно проступає в поетичних творах М. Пашковського «Україна татарами терзана...» (1608 р.), «Дії турецькі і змагання козацькі з татарами» (1615 р.), «Розмова козака запорозького з перським гінцем» (1617 р.). Цей автор закликав українських князів і прикордонних панів не зрікатись свого роду, а єднатись і мужньо ставати на захист вітчизни. При цьому вітчизною він не називав для них Польщу.

До цього напрямку належав також автор великого латиномовного поетичного твору «Дніпрові камени» (1619 р.) І. Домбровський, який пов'язував сучасний йому Київ неперервним ланцюгом історичного розвитку від легендарних Кия, Щека й Хорива аж до князя Острозького та його синів Януша й Олександра. Розглядаючи найрізноманітніші політичні, господарські, культурні стосунки Русі з іншими народами, автор показує її вагоме місце в усій європейській історії.

Доцільно відзначити, що наприкінці XVI – на початку XVII ст. у творах українських авторів з'являються також більш загальні міркування про принципи національної ідентифікації. Уперше висувається питання, чим є народ. Так, М. Смотрицький вважав: «Не віра робить русина русином, поляка поляком, литвина литвином, а народження і кров руська, польська, литовська» [11, с. 85].

З огляду на ці матеріали В. Нічик робить висновок, що вже не стільки конфесія (хоча віру й народність здебільшого ще продовжували ототожнювати), скільки приналежність до самого народу, предки якого впродовж тисячоліть проживали на одній і тій же землі, ставали підґрунтям етнічної самоідентифікації. Це пов'язується також зі становленням державницьких ідей, тому що для мирного шляху державотво-

рення потрібне було усвідомлення певної спільності інтересів усієї України-Русі, людей не лише різних станів, а й різних конфесій. Держава поставала в цьому розумінні саме як «спільне благо» нації [12, с. 100].

Аналізуючи спадок політико-правової думки на українських землях XVI – початку XVII ст., на особливу увагу заслуговують праці С. Оріховського та П. Могили. Так, С. Оріховський (на прізвисько Роксолан, Русин) народився в 1513 р. в с. Оріховці Перемишлянської округи в родині польського шляхтича. Його мати була донькою українського православного священика, яка зуміла виховати в сина любов і повагу до українського народу. Його вчителями були О. Брасікап (австрійський гуманіст і відомий поет), Л. Бонпадиффер (професор філософії Болонського університету), німецькі гуманісти М. Лютер та Ф. Меланхтон. Підтримуючи ідеї гуманізму й природного права, він написав близько 20 праць, які користувалися великою популярністю в Західній Європі та неодноразово перекладалися.

Вагомо вплинув на духовне становлення молодого С. Оріховського екезекційний рух у Польщі. Його філософська концепція «закон понад усе» разом із гуманістичними й культурними ідеями Ренесансу заклали основу аксіологічної платформи світогляду мислителя. Учений визначив два центральні орієнтири в пошуках стабільності, втілені в праві: справедливість і віру. Право захищає свободу, яка зумовлюється природним правом.

Визначаючи причини появи держави та її головне завдання, С. Оріховський наголошував, що держава – це союз громадян, об'єднаних узгодженим правом і загальною вигодою, у якому щастя народу є вищим правом, а метою має бути гарантія прав і користі кожного індивіда, які мають взаємні права й обов'язки. Таким чином, можна за правом вважати С. Оріховського одним із перших прихильників концепції суспільного договору та ідеї

розподілу влади в державі на три гілки на території Східної Європи доби Ренесансу [13, с. 62–67].

Сьогодні С. Оріховський вважається одним із найвидатніших західно-європейських теоретиків природного права. На жаль, до нас дійшли лише уривки його праці «Про природне право». Проте зі змісту інших творів мислителя постає, що природне право є вищим, ніж людські закони, які за потреби можна змінити. Жити в злагоді із законами природи означає дбати про мир і спокій у державі. Цікаво, що основою природного права С. Оріховський вважав приватну власність, а в зазіханнях на чужу власність бачив причину багатьох конфліктів і проблем у державі. Лише в другій половині XVIII ст. в революційній Франції Г. Бабьоф спробує пов'язати право приватної власності з поняттям свободи та природним правом людини.

Однак унікальність творчої спадщини мислителя полягає не лише у відстоюванні принципів публічно-правової держави. Для багатьох С. Оріховський запам'ятався як захисник українського народу, його культурних і релігійних прав. Він пишався своєю приналежністю до «русинів» (українців), неодноразово наголошував на важливості для держави збереження принципів толерантності та встановлення рівних прав для всіх підданих монарха без різниці у вірі. Також мислитель постійно нагадував монарху про стратегічну важливість України в геополітичних інтересах Польщі.

Оспівування прикладів з історії України, прихильне ставлення до православної віри та нетерпимість до релігійної дискримінації українців у його творах привертала увагу мислителів і політиків різних епох. Серед них варто назвати передусім І. Вишенського, Й. Верещинського, П. Могили та А. Кисіля.

З початком XVII ст. в Речі Посполитій спостерігається досить складна внутрішньополітична ситуація. По-перше, в умовах реалізації контрреформа-

ційної програми уряду, спрямованої на зміцнення релігійної єдності держави, починають значно обмежуватись права українського населення. По-друге, держава продовжила боротьбу з українським козацтвом, у якому вбачала небезпеку своєї стабільності. По-третє, саме в цей час екзекуційний рух остаточно вичерпав себе, що послабило роль писаного права в державі. Більшість українських авторів, які торкались політичних і правових проблем українців, сподівались, що відродження української державності відбудеться мирним шляхом через поступове визнання автономії України в межах Речі Посполитої.

Так, наприклад, Й. Верещинський припускав, що відродження України станеться у вигляді князівства з полково-сотенним устроєм. Цю ідею було сформовано мислителем у двох політичних проектах 1590 р. та 1596 р. У них ішлося про реорганізацію системи управління й політичного призначення Війська Запорізького. Його реорганізацію передбачалося провести шляхом формування на основі козацьких полків окремих адміністративно-територіальних одиниць, які включали б полкове місто та навколишню сільськогосподарську округу, усе населення якої перебувало б під юрисдикцією нової влади. Мілітарно орієнтований організм Запоріжжя поєднувався б із цивільними владними структурами на чолі з князем.

Однак поряд із владою князя, згідно з проектами Й. Верещинського, визнавалася також влада гетьмана. За козацьким військом зберігалися традиційні військові звичаї та самоврядування: військова скарбниця, традиційне на Січі судочинство. Питання про співвідношення прерогатив влади князя й гетьмана розглядалось у запропонованому Й. Верещинським проекті конституції Задніпровської козацької держави, яка саме, імовірно, була проектом першої конституції в Україні. Її автор намагався подолати усталені в польському суспільстві уявлення про

козаків як найманців, коронних слуг, бунтівників і грабіжників. Наслідуючи С. Оріховського, Й. Верещинський доводив, що козаки є такими ж лицарями, як і шляхта, що, на його думку, дозволяло тлумачити їх як повноправних громадян Речі Посполитої з відповідними джерелами прибутку та широкими політичними правами.

Оцінюючи творчий доробок Й. Верещинського, професор П. Сас зазначає, що піднесення статусу козаків до рівня панівного класу було спробою політичної реабілітації цілого суспільного прошарку, який того часу перетворювався на окремий стан [14, с. 65]. Загалом же аналіз робіт Й. Верещинського свідчить про формування в Речі Посполитій нових поглядів щодо правового статусу українського козацтва в державі, у якій воно виступає головною державотворчою силою на українських землях.

Ідею самодостатності Русі також можна побачити в працях видатного українського діяча П. Могили (1596–1647 рр.). Він був сином молдавського господаря С. Могили та семиградської княжни, своє навчання здійснював в університетах Польщі й Франції, у колегії Ла-Флеш, у якій нібито слухав лекції Ф. Варона – учителя Р. Декарта. Після завершення освіти П. Могила вступив на військову службу, у 1621 р. брав участь у Хотинській битві, проте вже через декілька років узяв постриг. У 1627 р. П. Могила обирають архимандритом Києво-Печерської Лаври, а в 1632 р. – митрополитом Київським, Галицьким і всієї Русі.

Якщо підсумувати творчу спадщину П. Могили, то насамперед привертає увагу його позиція щодо відстоювання ідеї неперервного історичного розвитку України від найдавніших часів. Ця спадкоємність, на думку сучасних дослідників діяльності П. Могили, розглядалась ним у декількох вимірах: державному, церковному та культурному [11, с. 104]. Значна увага приділялась ним генеалогічним дослідженням династичних ліній зв'язку

українських князів із володарями доби Київської Русі та Литовсько-Руської держави.

Навідміну від С. Оріховського, П. Могила тлумачив походження держави в контексті теологічної теорії походження держави й права. На його переконання, держава є божественною за своєю суттю й походженням. Як певна установа вона дається людям Богом. У кожному конкретному випадку вона встановлюється через їхню волю, тому слушно є також думка, що голос народу – це голос Божий. Адже кожна людина від Бога й від природи має право на життя, свободу та її захист, однак для досягнення суспільного блага частину цих прав вона відчужує та передає носіям державної влади. Остання, таким чином, стає виразником волі й інтересів усіх.

Щодо оцінки природи та призначення права в державі П. Могила дотримувався позиції розподілу права на божественне, природне й громадянське. При цьому він намагався показати їх спільне джерело в особі Бога. Ідея ж рівності всіх підданих монарха перед законом і судом виводилась ним, відповідно, з тези, що всіх людей Бог створив рівними. За умов активізації народно-визвольного руху на українських теренах П. Могила почав замислюватись над майбутньою долею української держави. Окрім уже названих ідей, він розглядав ідею зближення прав і моралі, яка була співзвучною українським традиціям звичаєвого права.

Однак піднесення П. Могилою суспільної ролі моралі, права й відповідних інституцій, а не особистої волі володаря, суперечило східним традиціям у поглядах на державу. Із цього приводу В. Нічик вважає, що фактично сталася певна переорієнтація та модифікація державотворчих ідей на Захід, переосмислення всієї логіко-правової системи, яка ще з огляду на римське право розвивалася й удосконалювалася в країнах Європи впродовж тисячоліття. Проте позиція П. Могили щодо єдності права та мо-

ралі під час розгляду найвищих пріоритетів державної влади ще не була цілком західною. Вона більше була спробою синтезувати західні й східні традиції в царині правопорядку. Згідно з його концепцією, володар підпорядковується громадянським законам за своєю власною волею, а це обмежувало чинність і самоцінність права. І все-таки об'єктивно йшлося про формування ментальності, зорієнтованої на правовий категоричний імператив [11, с. 127]. Із часом ідею пріоритету закону над особистою волею державців було підхоплено в Україні видатними українськими діячами Ю. Немиричем і П. Орликом.

Визначаючи закон і право як головну засаду громадянського життя, П. Могила виношував ідею політичної самодостатності Русі. Вона мала реалізуватись у самостійній українській державі. Тому, на відміну від свого наставника й попередника Й. Борецького, а також від наступника й учня І. Гізеля, мислитель частково дотримувався ідеї відродження української державності.

Аналіз творчої спадщини П. Могили доводить, що в нього не було чітко окресленої програми державного будівництва України. Спираючись на власні уявлення про місце й роль держави, права, церкви та моралі, він був переконаний, що для державотворчих процесів потрібна насамперед національно зорієнтована еліта, певна структура державних органів і міцна дисципліна. Вищу політичну й церковну владу він розглядав як виразників «спільного блага» народу та вважав, що їх встановлення має бути наслідком примирення, порозуміння й злагоди протилежно діючих суспільних сил. Роздуми мислителя в цій царині йшли в напрямі формулювання ідеї «спільної угоди», яка мала стати підґрунтям законодавчої та правової регламентації громадського життя. Тому він відмежовувався від козацької анархії й сваволі, від руйнівної стихії повстань престолою, вбачаючи в них переваж-

но деструктивний чинник щодо творення власної держави та церкви.

Отже, описовий вимір конституціоналізму стосується історичного дискурсу й контексту розвитку ідей обмеження державної влади. Його витoki не варто шукати в буржуазному періоді історії людської цивілізації.

Що ж стосується витоків українського конституціоналізму, то доцільно зауважити, що ще в XVI – XVII ст. ідею політичної незалежності країни не ототожнювали з державною суверенністю. Це частково пов'язується з тим фактом, що тогочасна правосвідомість не знала безпосереднього панування держави над особою підданого, який визнавав над собою зверхність сюзерена. Саму державу, на наше переконання, сприймали абстрактно, як приналежне до монарха. Однак, незважаючи на цей факт, варто сказати, що ідейне підґрунтя проекту відродження української державності зазначеного періоду визрівало поступово, живлячись ідеями гуманізму, природного права, зверхності закону в державі, обмеженості влади монарха та її розподілу на окремі незалежні гілки.

У цілому, аналізуючи основні здобутки філософсько-правової думки на українських землях цього періоду, необхідно вказати на позитивні зміни, яких зазнали морально-етичні норми, якими поступово утверджувалась висока етична цінність людини. В епоху Ренесансу українськими мислителями було започатковано нове розуміння теорії природного права, обґрунтовано гармонійну суть природи людини. Ці здобутки позначились, відповідно, і на процесі формування ідеї відродження української держави в умовах, коли українському народу доводилось відстоювати право на своє етнічне існування, культурно-національний розвиток. Чужа держава надати таке право не могла. Розуміння цього проявлялось в осередку українського народу по-різному, проте спробу реального втілення ідеї відродження української держави було здійснено вже в сере-

дині XVII ст. під час Національної визвольної війни під проводом Б. Хмельницького.

Ключові слова: розвиток українського конституціоналізму, розвиток конституційно-правових доктрин, ідея українського державотворення, національна держава.

Статтю присвячено проблемі вивчення історико-правових аспектів розвитку українського конституціоналізму доби Речі Посполитої до 1648 р.

Статья посвящена проблеме изучения историко-правовых аспектов развития украинского конституционализма времен Речи Посполитой до 1648 г.

The article is dedicated to the problem of study of historical legal aspects of development of Ukrainian constitutionalism of times of Polish-Lithuanian Commonwealth up to 1648.

Література

1. Крусян А. Сучасний українській конституціоналізм : [монографія] / А. Крусян. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 560 с.
2. Стецюк П. Основи теорії конституції та конституціоналізму : в 2 ч. / П. Стецюк – Львів : Астролябія, 2003– . – Ч. 1. – 2003. – 232 с.
3. Шаповал В. Становлення конституціоналізму в Україні: проблеми теорії / В. Шаповал // Право України. – 1998. – № 5. – С. 25–31.
4. Casper G. Constitutionalism / G. Casper // Encyclopedia of the American Constitution: in 2 vol. / L. Levy and others eds. – New York ; London : Macmilan, 1986– . – Vol. 2. – 1986. – P. 473.
5. Чиркин В. Общечеловеческие ценности, философия права и позитивное право / В. Чиркин // Право и политика. – 2000. – № 8. – С. 4–13.
6. Орзих М. Современный конституционализм: цель и средства конституционной реформы в Украине / М. Орзих // Юридический вестник. – 2001. – № 3. – С. 109–115.
7. Ноженко М. Национальные государства в Европе / М. Ноженко. – СПб. : Норма, 2007. – 344 с.

8. *Наци и национализм* / Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др. ; пер. с англ. и нем. Л. Переяславцевой, М. Панина, М. Гнедовского. – М. : Праксис, 2002. – 416 с.
9. *Зашкільняк Л. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів* / Л. Зашкільняк, М. Крікун. – Львів : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. – 759 с.
10. *Шевчук В. Козацька держава: етюди до історії українського державотворення* / В. Шевчук. – К. : АБРИС, 1995. – 392 с.
11. *Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна* / Н. Яковенко. – 2-ге вид. – К. : Критика, 1993. – 472 с.
12. *Нічик В. Петро Могила в духовній історії України* / В. Нічик. – К. : Укр. центр духовної культури, 1997. – 328 с.
13. *Оріховський С. Напучення польському королеві Сигізмунду Августу (1543 р.)* / С. Оріховський // *История политических и правовых учений : [хрестоматия]* / под общ. ред. Г. Демиденко. – Х. : Факт, 1999. – С. 35–39.
14. *Сас П. С. Оріховський, Й. Верещинський: політико-правові концепції державного устрою* / П. Сас // *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість : зб. матер. міжнар. наук. конф. (м. Кам'янець-Подільський)* / за ред. С. Головка. – К. : Либідь, 1993. – С. 62–67.